

BESSENYEI GYÖRGY.

Első közlemény.

Bessenyei György egyike a magyar művelődéstörténet legnevezetesebb alakjainak. Irodalmunk és iskolánk a XVII. század közepén még összeköttetésben mutatja kulturánkat az európai eszmék mozgalmával. A magyar szellemnek legkiválóbb képviselői egyszersmind az európai szellemnek is képviselői és kifejezői. Így Pázmány, Zrínyi és Apáczai: mindegyikök nemzeti motívumokból indulva ki, vagy legalább nemzeti célra törekedvén, az egész művelt emberiség szellemét foglalkoztató gondolatokat tolmácsol. Pázmány az anti-reformatio, a jezsuita tudomány európai áramlatának magyar képviselője, eszméiben, módszerében, nyelvében; Zrínyinél is megjelenik a katholicismus ez új lelkesedése, a romanticismusnak szintén európai szellemében és formái közt, s ezenkívül irányzata, bármennyire nemzeti, olyan kérdésre vonatkozik, mely az egész nyugatot érdekli: a keresztyén föld fölsszabadítására a pogány iga alól; Apáczai pedig Ramus és Descartes eszméinek hirdetője, melyek az emberi szellemet kiszabadítani törekszenek a scholasticismus bilincseiből. Innen kezdve azonban a kapcsolat az európai és a magyar szellem között mindarra nézve, a mi lényeges, a mi eszmei, egy egész századnál hosszabb időre jóformán megszakadtnak látszik. A magyar élet eredetisége nem más, mint az elmaradottság eredetisége; európaisága pedig nem más, mint külsőségek utánzása.

Bessenyei az első magyar ember, ki nemzeti kulturánkat — nemzetiségnek is meg művelődésnek is — újra helyesen fogja föl, s eszményében mint az európai áramlatnak egy ágát tünteti elénk. Újra közös európai eszmét hirdet, a fölvilágosodás eszméjét, a lelkiismereti szabadságot új fogalmazásában;

de benső kapcsolatba hozza ezt az eszmét a nemzeti fejlődés föltételeivel, nemzeti föladatakkal. Az európai szellem egyszerre villan föl nála a nemzeti érzés megdobbanásával. Ez alkotja pályájának rendkívüli művelődéstörténeti fontosságát, nem munkáinak művészi értéke. Helye fontosabb, mint a hova Toldy állította: nemesak egy új irodalmi, hanem egy új művelődési korszak megkezdője. Kétségtelenül ő volt az, a ki nemzeti fejlődésünknek az ő korától maig követett célját kitűzte: legyünk minél inkább európaiak, s minél magyarabbak. A szem, mely százados tévelygés után először látta be, hogy e két tétel közt nincs ellenmondás, s az ajak, mely összeegyezősöket meg is tudta magyarázni, a gondviselés ajándéka volt nemzetünknek.

E férfiú pályájának képét szándékszom, jellemzőbb vonásaiban és mozzanataiban, bemutatni. Sajátszerűségénél fogva kiváló fontosságúak azok a hatások, melyek fejlesztették. Ezek közül különösen a legkiválóbbhoz, Voltairehez, való viszonya képezi e dolgozat vezérfonalát.

I.

BESSENYEI FEJLŐDÉSE. — MIT VITT MAGÁVAL OTTHONÁBÓL?

Egy reggeli szürkületkor — az új magyar irodalomnak és művelődésnek hajnalhasadása volt ez — Bessenyei Györgyöt költögetni, serkentgetni kezdte a Lelke.

«Milyen szépeket gondolk, mondá, kár őket elveszteni. Kelj föl ebből a kis halálból, fogj pennát, írd magyar polgártársaidnak a jó erkölcsökről. Tisztítgasd szép folyó anyanyelveket; mondj nekik mély dolgokat, nyájasságokat» Miért? feleli kérde Bessenyei. Azért, hogy megdicsérjék? Neki nem kell a dicséret. «Lesz még ezen kívül azon jutalmad, hogy emberi szíveket fogsz csinálni, szaporítod a jót, kicsinyítvén, fogyasztván a rosszat. Nem jutalom-e szép lelkeket és emberi szíveket formálni?» Bessenyei figyelni kezd. Mit beszélsz? «Azt mondtam, hogy szép dolog, szép oktatással az emberi vadságot tudatlanságot, kegyetlenséget fogyasztani, és a szívekbe szelíd, édes erkölcsöket plántálni». Az álom oszlik a költő szeméből; de kételkedés tartja még megszállva szívét. Kinek a hasznára dolgozzék? Az embe-

rek sohasem lesznek jobbakká; minden állapot visszájára esik meg. A Lélek sürgeti a világosság terjesztését s hivatkozik az emberiség erkölesi haladására, melyet a bölcsesség munkájának köszön. Hol vannak a boszorkánypörök, istenítéletek, vallásháborúk? Mindezt csak az olvasásból származott világosság törölte el. Kicsoda kívánná vissza az időket, mikor «az Istennek nevében szaggatták egymást a békességnek fiai, ártatlan gyermekek vérével megfertőztetett kezeket emelvén magas egeinkre áldozatul, annak az irgalmas Atyának, ki minden véres áldozatot utál». Ne beszélj! kiáltja elszörnyedve Bessenyei. De a Lélek tovább beszél s emberi kötelességnek állítja mindenkire nézve, a ki teheti hozzájárulni a fölvilágosítás munkájához. Bessenyei ember akar maradni: «De majd meglátod: írok, nyomtattatok, és azt fogják a tudatlanok mondani, hogy nincs eszem». És írja, a mit Lelke a tollába mond, a világ atyjáról, ki a békességnek, munkának, szeretetnek és szabadságnak atyja. Azután az emberi lélekről, mely igazságra vágyik, de homályban tévelyeg, míg a nagy elmék meg nem világosítják s értékének, méltóságának, valójának tudatára nem segítik.

E vázlatban közölt beszélgetés Bessenyei 1779-ben megjelent *Holmijának* egyik darabja. Az elsőt, melynek tárgya: az ember kötelessége az emberi haladás irányában, még két más, hasonló követi. A második a nemzeti nyelvről és művelődésről szól. A Lélek árvának mondja a magyar nyelvet, kinek «nincsen sem atyja, sem anyja». Bessenyei a maradiak gondolatait hangoztatja: a tudomány deák, a törvény deák; minek törnők magunkat más nyelv s más bölcsesség után? De a Lélek arra tanítja, hogy más bölcseségre is van szükségünk a törvényen kívül. «A törvény csak fia a bölcsességnek». Erre magára van szüksége a magyarnak. «A ki hazája törvényén kívül semmit egyebet nem tud, semmit sem tud, mivel csak azt recitálja, a mit mások írtak, min ítélni nem elégséges, hogy hol jobbak, hol rosszabbak». Azután a franczia meg ánglus szóban ezerszer mélyebb bölcsesség fekszik már, mint a deákban. Ezekre vesse, irányozza a nemzet tekintetét. Hát a vallás kérdése? Ez a harmadik beszélgetés tárgya: a hitbeli igaz megismerés s a fanatizmus, üldözés gyűlöletessége és kárthatossága. A Lélek Bessenyeit nemcsak a türelemre tanítja, hanem a vallásban való megnyugvásra is. Tiszteljük embertársaink vallásos meggyőződését s keressük a békét a magunkéban. Kéte-

lyeinkkel is fordúljunk Istenhez a megvilágosításért. Ide van beszöve az a szép imádság, mely Bessenyei érzésének és írói tehetségének egyaránt becsületére válik. A nyugtalan gondolat a mély vallásos érzés szárnyára bizza magát és Isten színe elé száll megvilágosításért vagy megnyugvásért. «Látod és tudod, irgalmas Isten, mely igazán kívánom te általad boldogságomat keresni. Légy vezérem, ha tetszik, és vigy arra, a merre dicsőítéssel munkádba. Ha elhagysz, kénytelen leszek igazságodnak áldozatjává tétetni hit szerint, mert mind mennyországot, mind poklot te teremtetted hit szerint. Világosíts hát engemet, Uram, ha ezt a hitbe még szükségesnek találod; ha nem, és már ez elég, melybe élek, tarts meg itt s tégy jót velem!»

E három beszélgetésben benne van, világos és éles vonásokkal Bessenyei pályájának, munkásságának egész érdekes képe. A Lélek, melylyel szót vált s a melyet megadással fogad magába: a bölcselkedés lelke, a nemzeti lélek, a vallásosság és emberszeretet lelke. Halljuk, mintegy allegóriába foglalva, miképen ébredt föl tespedéséből, az emberi haladás szelleme által serkentve; mint gyúlt lelkesedésre nemzetének művelődése, fejlődése, nyelve érdekében; minő gondolatok szállták meg az emberi szívet mozgó nagy kérdésekről s mily úton kereste megnyugvását, boldogságát, élete céljának betöltését. Itt vannak mind: nemes ösztönei, tanulmányainak köre, hő vágya az igazság után, tépelődései és küzdelmei, megnyugvásának bizonytalansága, a munka szakadatlansága és rohamossága (a Lélek diktál s keze már alig győzi írni), a nagy magány, melyben egyedül marad gondolkodó lelkével: — az egész Bessenyei, az ő életének teljes folyása. Megjelenik írói ideálja is, a ki a leg-erősebb varázst gyakorolta rá, s a kit közelebbről vagy távolabbról egész életén át követett: Voltaire. Ő utána szerette meg a dialog formáját, melybe gondolatait öntötte;*) nála fordul elő oly gyakran a fölvilágosodott léleknek Istenhez fordulása, épen a vallásos megvilágosítás érdekében s ellenére a türelmetlenség hagyományainak; Voltairét illeti a geberitákra való vonatkozás is, kikről ő tragédiát írt. «Tudnál-e úgy, mint ő?»

*) Voltaire különösen bölcséleti gondolatait szerette a dialog formájában fejtegetni. Így a *Lucretius és Posidonius*, *Cu-Su és Kou* közötti beszélgetések, de különösen *Euhemerus* dialogjai fontosabb philosophiai iratai közé tartoznak.

kérdi Bessenyei a Lelkét. »Zokoghatsz-e! sírhat-e múzsád?»
Ime lelkesedése is irányában.

De mikép jutott a múlt századi magyar puszták fia az európai forrongó gondolatvilág közepébe, milyen volt az az út, mely a kegyes Lorántfi Zsuzsánna pataki kollegiumából a ferneyi kastélyba vezette?

Mind atyai, mind anyai ágon régi nemes családból származott. A Bessenyeiek is, az Ilosvaiak is még Mátyás királytól kaptak pallosjogot; de bizony mindeddig jó távol maradtak a nagy világtól. A Bessenyeiek hevesvármegyei fészkökből, Nagy-Bessenyőről húzódtak át a szabolcsi Bereczelre. A tréfás rege beszéli, hogy egy gulyát is hajtottak magokkal; de útközben olyan jó étvágyuk és jó kedvök volt, hogy mire Szabolcsba értek, az utolsó darabig elvendégeskedtek. Életök későbbi folyása nyomot csak a berezeli kálvinista templomon hagyott, melyet a tizenhetedik század közepén kijavítottak s utóbb egy úrvacsorához való kehelylyel ajándékoztak meg. Ebből a családból származott Bessenyei György, őseitől örökölvén hatalmas testalkatát s talán erős vallásos érzését is, melyet az encyclopædisták csak felekezetességéből forgathattak ki, de mélyén egy pillanatra sem ingathattak meg. Anyja Ilosvai leány volt, lehet hogy abból a családból, melyhez Toldi Miklós első énekese tartozott. Így volt vagy nem, annyi bizonyos, hogy a berezeli kurián irodalmi hagyományok nem igen részesültek ápolásban. A ház gondját tíz gyermek tetézte, nyolcz fiú s utánok két leány. György, ki 1747-ben született,*) a hetedik volt.

Kilencz éves korában odakerült ő is, a hova elei, bátyjai, atyjafiai mind: a sárospataki kollégiumba. De nem sokáig tanult ott s épen nem sokat. Egy darabig Cellarius szókönyvével bajlódott, hosszabb ideig Molnár grammatikájával; hallott valamit a földrajzból is s minél többet a kátéból és bibliai

*) Ez évet Szinyei Gerzson állapította meg, s mint olyat, a mely Bessenyeinek saját életkorára vonatkozó valamennyi nyilatkozatával összhangban van, bátran az igazinak tekinthetjük. Toldy régebben az 1742 dik évet jelölte meg, utána Ballagi Aladár s kézikönyvemben én is. Utóbb azonban, a testőrség levéltárából vett fölvilágosítás nyomán 1744-re tért. A följegyzés azonban, melyre Toldy utal, hivatalos színének ellenére is, valószínűleg hibás. Závodszy már 1748-at ír. Mindez évszámok közül Szinyei Gerzsoné (*Függelék*, II. k. 1877.) a legelfogadhatóbb.

történetekből. Az osztályokat, melyekben olykor kétszáz tanuló-
nál több volt összezsúfolva, tulajdonképen tógátusok vezették;
a professorok csak fölügyeltek rájuk. A deákság egymás hátán
dulakodva, künn a médiumon telepedve le, vagy az ajtók kö-
rül tolongva, recitálta leczkéit. A biblia és a klasszikusok: más
világról nem volt ott szó. Az új világ táguló ismeretköre még
zárva, eszméi ismeretlenek, módszere használatlan. A százados
kerékvágásban ment minden, a tanulás csak szajkó módra.
Cornelius Nepos életrajzainak szavaiból nem hüvelyezték ki a
lelket s még mind a patriárkák és próféták viselt dolgain álmél-
kodtak. Mitsem hallottak a hazáról és történetéről; de Besse-
nyei megjegyzi, hogy Rákócziról beszédből tudtak valamit.
Pataki mesterei között bizonyynyal nem volt utolsó a régi
vár a Bodrog partján, a Rákócziak fészke, mely a kollégiumra
néz s növendékeit élő emlékként kíséri az életbe. Az, a mire
ez elhagyott falak tanították, kívül esett az iskolai föladatok
akkori körén, de Bessenyei mindennél jobban megtanulta, s
bár szavakban nem sokat tudott fölöle, érzésben annál többet
vitt magával. «Atyáidnak régi hazájokért elkövetett vitézi ese-
lekedeteit tiszteld!» érzi, írja, követeli. Ezen kívül bizony édes
keveset vitt magával haza Patakról. A kollégiumi tanítás cél-
ját, tervét és rendjét egy régibb világ folyása szabta meg, mely-
nek uralkodó tartalma a vallás volt, s életének minden iránya
erre vonatkozott; de ez a rend a múlt századnak második felébe
hajlásával már túlélte magát. Elszakadt az élettől s kevés kö-
zössége volt ennek föladataival és eszményeivel. Bessenyei a
Holmiban részletesen leírja e gyümölcstelen tanítás módját,
melyre vonatkozólag Szinyei Gerzson is érdekes és tanulságos
adatokat közölt (*Hon*, 1873). A mint a tanítás nem volt életre
való, úgy az erkölcsök is az életrevalóságnak csak legnyersebb
értelmében fejlődtek. «A vad manérok oly fölemelkedésbe van-
nak, hogy ha még igazítás sokáig nem tétetik benne, félő, hogy
a szegény tanulók ágyaik alatt viperák, krokodilusok, bazilis-
kusok ne teremjenek a sivatag vadságba». Öltözetök hanyag és
szennyos, viseletök nyers és bárdolatlan, mulatságaik vadak.
Deákesínyek, verekedések, erőszakoskodások napirenden van-
nak. A magyar puszták, faluk kedvtelése, virtuskodása: örö-
meik és szórakozásuk. Bessenyei, ki társai közt a legerősebbek
egyike volt, bizonyára nem maradt hátul e csínyekben, s mivel
könnyen kitünhetett bennök, annál kevesebbet gondolt más-

nemű kitünésre. De utóbb, ez állapotok rajzolója közben nem lesz igazságtalanná. A puritán modor durvaságát s a tanítás rendjének avúlt korlátoltságát a mérleg egyik serpenyőjébe tenni, a másikba pedig a puritán erkölcs tisztaságát és szigorát. Mert az erkölcsi fölfogásnak és érzésnek rideg, kérlelhetetlen szigora uralkodott, a modor durvasága mellett, Patakon; nemcsak a fenyíték által képviselve, hanem át meg áthatva a deák-ság vérét, lelkét. A hagyományos elhanyagolt külső a léleknek rendkívüli erkölcsi kényességét takarta. Tudományban, modorban nem sokat gyarapodtak, de a testnek és léleknek ritka ép-ségét, egészségét vitték magokkal az életbe.

Ez a nemes mag, bár hosszan szunnyadozott, de termő erejét megőrizte az életre Bessenyei szívében is. Belőle sarjadt s csak általa érthető meg egész pályája. Különösen bécsi ébredése, magára és nemzetére vonatkozó tépelődése és szigorú bírálata, önképzéséhez fogása, irodalmi ambíciójának támadása, mely csak félig volt ambíció, félig kötelességérzet. A nagy világ ernyesztő kísértéseivel való megküzdés, a kötelességérzet komolysága, a munkaösztön lázas nyilatkozása mind a pataki kollégium szellemére utalnak. Ennek hajthatatlansága, nem alkuvó szigora, biztos és nemes erkölcsi fölfogása az, a miből Bessenyeinek, miután az élő világ képe megnyílt előtte, egymásután emelkednek ki eszményei: a nemzeti haladás, értelmi fölvilágosodás, erkölcsi emelkedés.

A később oly munkássá lett szellem azonban egy ideig szunnyadt benne, s életének erejét, gyökereinek mélységét bizonyítja, hogy a tespedés éveiben végkép el nem szunnyadt. Patakon a középiskolai folyamnak akkori hat éve közül csak négyet végzett el: az úgynevezett ábécisták, rudimentisták, grammatisták és syntaxisták osztályát. Poéta és orator már nem lehetett, mert apja hazavitte Berczelre. Egy esztendeig taníttatta még otthon, de nem nagy eredménnyel: egyetlen tisztességesebb orationál több nem telt tőle. Azután négy álló esztendeig hevert. Tudjuk milyen volt még csak nemrég is ez az alföldi heverés. Vadászat, agarászat, csendes borozgatás és zajos dinom-dánomok: a feledésnek jó iskolája mind arra, a mi az iskolából netalán megmaradt volna. Talán nem volt oly durva és visszataszító már, a milyennek egy irodalomtörténet-írónk Bessenyei téves idézésével festi;*) de a szellemieknek

*) Bodnár Zsigmond *Egy magyar gondolkozó a múlt században*

mindenesetre kevés közük volt hozzá. A fő dolog, hogy Besse-
nyeie éveken át hevert és tespedt benne. Egészen 1765-ig, a
mikor Abaujvármegye a bécsi gárdába küldte. Hogy miképen
került a tizennyolcz éves Bessenyei Szabolcsból Abaujba, mely-
nek akkor báró Orczy Lőrincz, a költő, volt főispáni helytartója,
nem tudjuk. Olyanféle motivumra, a milyennek Báróczi
köszönte felküldetését, nem gondolhatunk. Épen ellenkezőleg
történhetett a dolog. Báróczit műveltségeért, szép lelkeért
választották ki, elnézvén testi fogyatkozásait; Bessenyeit, a
parlagi ifjút, daliás alakjáért. «Minden szemek megakadtak
rajta, mert, kivált míg fiatalabb volt, igen szép ábrázattal,
ahhoz hasonló különös növészel és testállással áldotta meg a ter-
mészet, melyből egy igen emberséges és szemérmes magyar
szív tündöklött ki», írja barátja és biographusa, Laczka János.
Kazinczy is ilyennek festi: «Fekete szemekkel és üstökkel egy
szép Meleagerhez, egy nemesb arczvonású inas-czombos faun-
hoz hasonlítottatott.»

Bessenyeie tehát Bécsbe került, a szabócsi faluról a nyu-
gati kultura egyik székvárosába, a pusztai mulatságok közül
az udvari élet légkörébe. Környezete, állása, viszonyai a gyö-
nyörűségnek és élvezeteknek ezer nemével kínálták: szép és
elmés asszonyok, politikusok, tudósok, udvari nép társasága, a
nagyvárosi élet szórakozásai, könyvek és színházak. Az új világ,
melybe lépett, az élvezetek világa lehetett volna rá nézve; de
még arra is, hogy ily módon merüljön bele, bizonyos palléro-
zódásra volt szüksége. Modorának, mely otthon a nyers erő
érvényesítésén fejlődött, itt ép oly kevés hasznát vehette, mint
az ismeretek ama halványuló töredékeinek, melyek pataki
deáksga korából derengettek fejében. A miről tudott valamit,
az ótestamentoni históriák s a néhány klasszikus, azzal is
nagyon kevésre ment. A szellemi életnek egészen más körei,
más irányai voltak előtérben s képezték érdeklődés tárgyát.
A franczia nyelv, irodalom, művészet felsősége és hagyományai
még uralkodnak, de a feltörekvő németsg szelleme már küzd
ellenök s Lessinggel megjelenik a Hofburg kapui előtt is.

czímű értekezése (*Pesti Napló*, 1876) idézi, mint a múlt századi ma-
gyar vidéki élet képét, Bessenyeieinek néhány sorát a *Holmiból*, melyek
régibb időkre vonatkoznak. Maga mondja az ott festett dőzsölés rész-
leteiről, hogy ezeket már «utálatnak nézzük».

A régi, egyházas szellemű bölcsekedés és ízlés még nem mondott le helyéről és befolyásáról; de Sonnenfels, a *Mann ohne Vorurtheil* kiadója, már hatalomra és tekintetre jut irányában, a lessingi jeligével:

A vizsga emberész mindenbe beleszól.

S a hol úr nem lehet, meg ottan sem hajol.

Nemesak a szokásokban és modorban van forrongás, nemesak könyvekben és újságokban állanak szemközt ellentétes fölfogások, hanem a színházakban is eltérő irányok és elvek küzdenek. A nép a régi, vaskos komédiának tapsol, Gottsched működésének befolyása még él a francziás ízlésben, de a fiatal József császár az udvari színházat már német nemzeti intézette tenni törekszik. Ez elvek, irányok forrongása jelentkezik a politikai, művelődési, sőt a társaséletnek is minden mozzanatában, abban az egész világban, hol eszméknek és ízlésnek szava van. A császárné kabinetjétől kezdve, hol a közigazgatás és közoktatás reformján dolgoznak, az előkelők társalgó terméin át, melyekben a könyvek és öltözékek divata hullámszik, le egészen a polgári szobáig, hol a tegnapi prédikációról vagy színi előadásról van szó. Mily idegen, érthetetlen világ ez a Bécsbe került magyar ifjak legnagyobb részére nézve!

Bessenyei is némán és értetlenül áll vele szemközt s kelletlenül érzi, hogy bár a nagy világ egyik központján, voltaképen kívül áll a nagy világon, hova sorsa hította. Tizenkilencz éves korában nem tudott németül, s huszonháromban még nem francziául. Hall sokakat, kik «fölte sóhajtoznak, mondván: be kár, hogy ez az ifjú sokáig nem járhatott s lakhatott iskolába, bezzeg ember lett volna belőle». És ő, a ki otthon a nyers mulatságokban első volt, a kit megbámultak, mint a legdaliásabb ifjak egyikét: lelkében szorongani kezd, a mint egyszerre az utolsók között találja magát. «Eszembe ötlök, hogy tanulni kellene, mert jó holmit tudni — tanulni kezdek, és egy húzomba tizenegy esztendeig ölöm magam», írja a *Holmiban*, ennek egy, valószínűleg még 1776-ban készült szakaszában. A fejlődés, melyen átment, egészen természetes volt. A mint tanulásba fogott, a mint lelkét foglalkoztatta, mintegy észrevétlenül kezdett kicsirázni az, a mi mélyen és kiirthatatlanul benne rejtett: a pataki mag. Erősödni, hatni, munkálni kezdett az erkölcsi komolyság lelke, melyet Patakról hozott magával.

Azt írja egy helyen, *Róma dolgaiban*, hogy az «iskolából nem hozott egyebet az ártatlan együgyűségnél és boldog tudatlanságnál». Ez az «ártatlan együgyűség» annál fogva, a mi fejlődött belőle, méltóbb nevet érdemel. A mint a nemesebb élvezetekbe kóstolt, a mint ismeretei gyarapodtak, látköre tágult: e lélek az új világ nemesebb felének irányába vonta. Attól a merőben anyagi élettől, melyben eddig tespélt, el kellett fordulnia; munkássá lett erkölcsi érzése ennek egyenest az ellenkezőjére irányozta tekintetét. Épen azokra az eszmékre, melyekkel a gondolkodó nyugat foglalkozott, hogy az emberit, melynek méltó érzése oly épen élt ő benne is, tiszta tudatra ébreszsze, kifejtse s megillető jogához juttassa. Az emberi méltóság érzete durva formák között és értelmi fejlettség nélkül, gyökerezett be lelkébe. Midőn olvasmányjaiban megismerkedett jelentőségével, hatalmával és óriási következtetéseivel, élámúlt s átadta magát ez eszmék egész varázsának. Testi erejének megfelelő lelki elszánás dolgozott benne: kötelességérzet, a művelődés ösztöne, a tudás vágya s az az ígézetes erő, melylyel a francia fölvilágosító irodalom mind jobban és jobban vonzotta. Mind ez nem forgatta ki magából, csak kifejlesztette és irányozta valóját. Az ifjú testőr, kit a hajnal Voltaire olvasásába merülve talál, alapjában a régi most is. Uralkodó vonásai: a kielégülésre, érvényesülésre törekvő erő, de új téren; az erkölcsi fölfogás szigora, de öntudatra tisztulva s a kollégium viszonyaiból az emberi élet egész körére vonatkoztatva; a magyar hazafiság de a korlátolt ragaszkodásból eszményi lelkesedéssé emelkedve s a mély vallásosság — de a régi formáktól elfordulva s kínos küzdelembe keveredve.

Az eszmék és tanok, melyekkel megismerkedik, a példák, melyeket maga előtt lát, fölkavarják érzésvilágát. A császárné buzgó vallásossága meghatja, de türelmetlensége bántja, mint protestanst, bármily szeliden fejezi is ki *Tarimenes* előbeszédében. Az udvar álszenteskedése, mely nem hit, hanem hízlekedés és kegyvadászat, botránkoztatja. Egész tiszteletére méltó férfakkal találkozik, mint Swieten, Mária Terézia tudós udvari orvosa, azután Kollár Ádám, az udvari könyvtár híres őre, kiknek hitetlensége köztudomású. A vallás, mint türelmetlenség abban, a kiért a rajongásig lelkesül; környezetében, mint képmutatás; távolabb, s olyanok fölfogásában, a kiket tisztel, mint mese. E példák hullámozásba hozzák belső világát, melynek ifjú

korából őrzött benyomásait, képzeiteit, formáit hevesen ostromolják olvasmányai. Olvassa nemcsak Montesquieut, Voltairét és Rousseaut, hanem Lamettrie és Bolingbroke «rettenetes könyveit» is. Tanulmányainak kezdetben természetesen csak negatív eredménye van. «Nem tud már e világ eszével mit tenni!» kiált föl *Elragadtatás* című költeményében. A miben eddig megnyugodva élt, az, legalább rendszerében, megromlik. Alapja, az erős vallásos érzés, kibírja a támadásokat; de nem adhatja meg a régi, teljes megnyugvást. A tépelődés árnya borúl lelkére; hisz, de az egyetlen megfoghatatlanság, melyhez ragaszkodik, vizsgáló, bíráló elméjének nem képes megmagyarázni mindent. A pataki «boldog tudatlanságból» kiemelkedve, hova lett a tudatlanság boldogsága? «A bölcsesség szomorú s szenvedésünktől meg nem menthet!» sóhajt föl a *Természet Világának* egy jegyzetében. Éjjel, lelkével vívódva, megvilágosításért imádkozik, a mint a *Holmiban* leírta. Erőt vesz rajta a melancholia, s bár munkaösztöne, előretörekvése küzd ellene, régi nyugalmanak elvesztése gyötri. Keresi az új véget, új célt, új irányt; de nem egyhamar találja meg. «Elragadt engemet is a szívem; tanulni indultam; nyugalmat, erőt, nagyságot kerestem; azt véltem, mint a gyermek, hogy ha magas hegyre mászok, onnan elérem az eget; föltörekedtem és látom, hogy a legnagyobb hegy tetejéről éppen annyira van, mint a legmélyebb barlangnak fenekétől. Megnéztem az emberi bölcséket, okoskodtam velük, vélvén, hogy a természetnek nemes titkaival boldogságomat, örömemet, csendességemet Istenbe, világba fölfedezem. Látom azonban, hogy valósággal mindezekről, tanulásom után, annyira vagyok éppen, mint az együgyű mezei pásztor, vagy még messzebb annál is.»

A hangulatnak e borúja, az elme hánykódásainak visszahatása a szívre, a vágy ereje s a csalódások új meg új kiábrándulásai teszik költővé. Verseinek, költői leveleinek, melyeket Orczyhoz már 1771-ben intézett s utóbb is «az örsi Cincinnatushoz» és Barcsai Ábrahámhoz küldött legnagyobb számmal, ne keressük egyedüli motivumát a hazafias elhatározásban, hogy írni akart magyar verseket. Helyzete, hangulata, kedélyállapota, olyan volt, mely belső kényszerből, természetes megnyilatkozásul kereshette s kereste is a lyrát.

Csak éltem formáját mutatom versemmel,
Most kezdek gondolni s tévelygek lelkemmel.

Azokon a lapokon, melyeken szíve nyugtalan borongását öntötte ki, sokkal közvetlenebb és melegebb, mint hazafias elmélkedéseiben. Ismerjük föl költészetének igazi forrását ott, a honnan legelevenebben és legtisztábban gyöngyözött. A kornak forgószele erősen megkapta lelkének előfáját; elhajlította s támadásaival megedzette, de gyökereit nem volt képes kitépni onnan, a hol született; a hajladozó fa hullatta virágait. Egyikök íme:

Barátság, tudomány, szabadság, egészség
Békességes élet és mértékletesség:
Minden, valamit e bajos világ adhat,
Szerencsés, ki ezek javával múlathat.
Mind árnyék előttem, mit e világ mível,
Hol annyit szenvedünk érzékeny szívünkkel.
Semmit nem ismervén, mindég okoskodunk,
Pedig alig lettünk, már akkor elmulunk.
Csak a ki teremtet: az örök valóság!

E gondolatot annyiszor ismétli, versben és prózában, az örök valósághoz való bizodalmit s benne megnyugvását annyit hangoztatja, hogy önkénytelenül is azt a benyomást teszi ránk: tépelődései közt, szívének zaklatásaiban minduntalan szüksége van e végső és erős menedékre. Ez a tépelődő hangulat, az emberi tehetség korlátainak érzése, behat szerelmi énekébe is. Nem a szerelem boldogságát vagy keservét dallja, hanem a költő sorsát, kit a természet énekelni kész, pedig mi haszna belőle? Sőhajtva szemléli a világot, énekel a szerelemtől s elvérzik. Kétségkívül egyike legszebb költeményeinek a következő, mely egy Barcsaihoz intézett leveléből van kiszakítva:

Egy jó poétának lelke ha megindúl,
Szívét mellé vevén, tűnik s mindent feldúl,
Méltóságot visel dicső törvényiban,
Szerelem mosolyog édes érzésiben.
A mit természeti kíván, mindent ölel,
S nem csatázik soha az örökös renddel.
Szállásnak szoros hely számára egy ország,
Természetben lakik, s megyéje egy világ
Egészzen, a melynek törvényt érezvén,
Gyönyörködik, magát kedvétül vérezvén.
Mint a filemile, a mely örömetül
Indíttatván, itt-ott zöld ágacsákra ül;
A hajnalnak tűzét hasadni szemlélvén,
Várja a víg napot, mindég énekelvén;

Kedvei közt, tudjuk, oly soká zengedez,
 Hogy végtére nyelvén vére is csergedez;
 Erölteti magát okoskodás nélkül,
 Mert ő is törvényt vett a hű természettől. —
 Úgy egy poéta is. Mársnak sisakjára
 Felállván, jobb kezét Phoebus paizssára
 Bocsátja, és így e két istenség között
 A kies Parnassus hegyéhez költözött.
 Honnan a világot sóhajtva szemlélvén,
 Harczról, szerelemről sokat énekelvén,
 Mint a filemile magát erőltetve,
 Vért ereszt és meghal, — mást gyönyörködtetve.

Íme Bessenyei költői indítékai: az élet rövidsége és korlátai; a megnyugvást kereső szív s az igazságra áhitó elme hányatásai; bánat a lehulló virágok után s keserűség a soha meg nem érő gyümölcsökön. De van egy érzése, mely soha nem ernyed el, egy meggyőződése, mely sohasem ingadozik, sőt erőnek, kitarásnak, lelkesülésnek forrása rá nézve: magyarságának s hazafiúi kötelelességének érzése.

«Olyan vagyok, mint egy utazó», írja Orczy Lőrinczhez, *Buda tragédiájának* ajánlásában, «ki messze tengereken repéttetvén, a csendes révpartokra, honnan elindult, visszanéz s eszébe forgatja anyavárosát, melynek kebelébe életét kezdette: szüntelen visszanézek én is az édes Hazára, honnan történeteim által kiragadtattam». Tanulmányai mind följebb ragadták amaz átlagos színvonalnál, mind messzebb attól a gondolat- és ismeretköről, mely ez idők magyarját jellemezte. De ő nemcsak újon nőtt szárnyait érzi, hanem a köteleket is, mely hazájához, nemzetéhez fűzi. Az eszmék, az európai műveltség magasába emelkedik, de csak hazája fölött szállong, ennek levegőjét szívja. E levegő hatja át új világát, ez élteti benne. Jellemző, hogy összes irataiban, annyi képzelt vidék és természeti jelenés leírása közt, csak két valódi tájéknak képét festi nagyobb szeretettel, mélyebb megindulással: csak e kettő lesz mintegy lyrai indítékká nála. Az egyik Veneri, Turin mellett, hol 1775 táján fordult meg. A természet és művészet pompája elragadják szívét s a klasszikai mythosz emlékeivel népesítik meg képzeletét. «A néma természetnek csupa tekintetből megszerelmesedvén, ölelned még a fákat is», írja a *Holmiban*. «Végre pedig e kies helyeket elhagyod, ki magánosságodba rejtzel, s szívednek titkos búsulásába nyögve sóhajtasz, mond-

ván: ah régi mesék! ah halhatatlan poéták! ah édes természet, éljetek! Néked pedig, kies Veneri, örök emlékezetedet szívemben elviszem!» E lapokon jelenik meg a természet rousseaui motivuma először magyarul. A másik kép *A Tiszának reggeli gyönyörűsége*, Hunyadi Lászlóhoz toldott apróságok között. A kultura bájával teli s az emberiség közös eszményeit földéző táj mellett a magyar Alföld folyója, melynek partján, a kék égnek tüzesedő fényénél s a felleget tartó jegenyefák során, gyermekkorában annyi ezer és ezerszer bolyongott, hallgatva a füzes suttogását s a vadászok puskáinak zörgését, a nyájak kolompját.

E mély vonzalom, ez édes emlékezések nem maradnak tétlenek lelkében. Korán megszületik benne a gondolat, hogy a mint ő maga az életnek fensőbb, méltóbb körébe emelkedett, segítse egész nemzetének fölemelkedését. A nemzeti érzés hazafiúi kötelességül kezd hatni szívében. «E szó: hazafiúság, oly kötelességet téshen, mely alól a világon semminémű dolog, ok, idő alkalmatosság föl nem szabadíthat». Nem, a nagy világ gyönyöreire és szórakozásai, melyek arany hálójokkal veszik körül; de az a meggondolás sem, hogy milyen óriási munka vár reá és azokra, a kik talán hozzá hasonlóan fognak gondolkodni. A műveltség színvonalára emelni és sajátosságainak méltó kifejlesztése által biztosítani a magyart, az életnek új forrását vezetni lankadt ereibe: ezen évődik, s e törekvéssel lát írói munkájához. Az eszméket, melyek vonzzák, az emberi haladás eszméit, nemzete haladására vonatkoztatja s föltárja előtte az utakat, melyekkel kedves Voltairejében megismerkedett. A magyar nyelv művelése, politikai, társadalmi és irodalmi jogához segítése: ez az első föladat. Ausztria irodalmának is a múlt században külföldre került katonák lettek első mozgatóivá: «A hét éves háború alatt osztrák csapatok többször fordúlván meg Németországon, akkor kezdték belátni, hogy szellemi dolgokban a külföldhöz képest hátra vannak s hogy a birodalombeli németektől van mit tanulniok. Az osztrák katonaságnak mind fölsőbb, mind alsóbb rangú tagjai régtől fogva igen nagy szeretetet és érdeklődést tanúsítottak a német nyelv és irodalom iránt», írja Minor, Bécs irodalomtörténetében. Épen úgy, vagy még inkább Bessenyei és társai is. Ő maga azzal a hévvel látott az irodalomhoz s reformeszméi tolmácsolásához, mely pályájának legfőbb dicsőségét képezi. Költői munkáin kívül számtalan lapot ír tele lelkesítő, izgató, tanácsoló, tervelő gon-

dolatokkal a magyarság szellemi haladása érdekében. Egymásután jelennek meg röpiratai: a *Magyar Néző* 1777-ben, a *Magyarság* 1778-ban, a *Holmi* 1779-ben, a *Jámbor Szándék* 1790-ben. Ezeken kívül költői és prózai levelei, melyek közül a legelső, a máriavölgyi paulinus atyákhoz intézve, 1771 december 12-dikén kelt, előbeszédei és ajánlásai mind tele vannak rokon eszmékkel. A nemzet szellemét gyarapítani magyarságban és műveltségben: ennek szükségét magyarázza, késlekedését panaszolja, módjait tervezi és sikerét ígéri.

Mindig a magyar nemzet rendkívüli adományaiból indul ki, melyek fejletlenül, parlagon hevernek. «Milyen keserves dolog a magyar ifjúságot nézni ott, a hol most van: ha megdondolja az ember a helyet, hol különben lehetne. Soha nemzetünket, a micsodás tüze van és természet szerint való nagy elméje, semmi egyéb nemzet e világon az emberi okoskodásnak, észnek, tudománynak s mesterségnek művébe fölül nem haladná. Katona, philosophus, tanácsos, kereskedő, törvénybíró, minden csaknem egyebek fölött lehetne». Ezeket mondja a *Holmi* egy szakaszában. Szavaiban az az erős faji öntudat nyilatkozik, mely lelkesedését táplálja s munkáját eredményel biztatja. A magyar nemzet dicsőségesen betöltötte a harcz mezején is, a törvényalkotás terén is a múltban föladatát; de a tudományokban, művelődésben, mesterségekben elmaradt. Itt az új mező, melyet el kell foglalnia. «Minden nemzetnek változva kell a maga céljára vonattni s ugyanezen okból soha nem volt nemzet, nem is lesz, mely magába a változásokat fölfüggeszthesse», tanítja a *Magyar Néző*. A változástól, új módtól, új céloktól nem kell félnünk; nem lesznek ártalmukra sem szabadságainknak, sem hadi érényeknek. «Ne higgyed, hogy egy szelid tudós nemzet, melynek ifjai nyakokon lepedőket tekergetnek öszve, s asszonyaik szagos vizekbe fürödnek, vitéz is ne lehetne. Miért tudott a francia nemzet XIV. Lajos alatt egész Európával oly dicsőségesen verekedni a felől, hogy télen által Molière komédiáit Párisban nevette s Versaillesba fütörészett?» De nem divatbeli változásokról, hanem nagyságra való törekvésünkről van szó. Arról, a miről Mátyás király gondolkodott, mikor «a nagy tudományokra akart utat nyitni nemzetének, és kereskedést állítani?» Ismét a *Holmiból*: «Mert úgy vedd, hogy mindennemű emberi nagyságot észből, bölcseségből kell kihozni». A magyar nem-

zetnek is művelődni kell, régi vadságait levetkeznie, a törvénynél és bibliánál egyéb betűvel is foglalkoznia, harczai tulajdonaiban megnemeseednie, az értelmiekben kifejlődni, ha élni és virágozni akar. Legyen hát új tanulás-módja, fogadjuk el s menjünk mi is a nagy világ után. Íme, elől jár s példát mutat a tanulásba merült Bessenyei, a katona, kinek vállát párducz-kaczagány fűdi, mint a hagyomány szerint Árpád magyarjait.

A nemzeti művelődés fő eszköze, szerinte egyetlen eszköze: a nemzeti nyelv, melyet a magyar már-már «felejteti láttatik». Pataki emlékeinek hatása alatt, de már áttérése után írja a *Természet Világa* ötödik kötésének egy jegyzetében: «Magyar nyelvünknek megmaradását vagy erejét nagy részben a reformátusoknak köszönhetjük, azaz vallásuknak: a nállok szokásban lévő véghetetlen papolás, éneklés könyörgés, tanítás mind anyanyelven tétetik». Ezért a nyelvért, az édes magyar szóért ép úgy lelkesül, mint nemzete tulajdonságaiért. «Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a franczia, mind a német göresösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg», olvassuk a *Magyarságban*. De ebben Bessenyeinek kortársai nem értenek vele egyet, sem a deákoskodó tudósok, sem a francziás és németes úri rend. Ezekhez fordul a röpirat bevezetésében: «Olyan szánakozásra s egyzsersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád: egy nagy hegynek, mely aranykövel tele volna, hogy semmit sem ér, mivel nincs bánya s bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik? Mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem fölemelni nem akarják!» Egykor Angliában is idegen volt az angol nyelv, mint a hogy mi «magunk láttatunk nyelvünket megtiltani». De nagy költői, Miltonnal és Shakspererrel hova emelték! Hát a hajdan «együgyű» franczia milyen lendületet vett Richelieu óta! E nemzeteknek haladása műveltségben, tudományokban, hatalomban, mily szoros kapcsolatban áll nyelvök fejlesztésével és virágzá-

sával. «Remélhetjük-e mi, (kérdi Bessenyei a *Holmiban*), hogy nyelvünket valaha oda vihetjük, hol francia, anglus vannak? Ha pedig anyanyelvünk porba marad, higgyük-e hogy idegen nyelvek által nemzetünket közönségesen a széptudományokra fölemelhetjük? Legalább azt tapasztaljuk, hogy csupán idegen nyelven soha még egy nemzet is e földön, a maga anyanyelvét megvetvén, bölcseségre, tudományokra nem emeltethetett.» Ismét a *Magyarságban*: «Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, még pedig a maga nyelvével, mert ha ötet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. Míg németül, francziául megtanul, addig magyarba, ha könyvei lesznek, bölcseségre mégyen. Valameddig a nagyok a kicsinyekkel vetélkedésbe nem jönnek, addig föl nem áll közöttünk a tudomány; vetélkedés pedig mi módon álljon föl, ha a kicsinyek nem tanulhatnak». Íme az irodalmi köztársaság képzete. A magyar művelődés ügyét, közintézmények átalakítása vagy újaknak megalapítása által is elő kell segíteni.

E tekintetben Bessenyei két tervvel áll elő. Egyik az, hogy a Nagyszombatból nemrég Budára áthelyezett egyetem «kapcsoljon magához magyarokat is», készíttessen magyar szótárt s nyomasson egyéb magyar könyveket. «Lehetne az efféle dologba ismeretséget tartani a sárospataki kollégiummal is, mert azok a frizérozatlan fejű philosophusok tudnak magyarul s egyébképen is. A közönséges dolgot közérővel kell fogni, mert különben hijába erőszakoskodunk». Másik terve a magyar tudós társaság föllállítása. Eszméjét először a *Holmiban* pendíti meg 1779-ben, majd két év múlva részletesebben kifejti s egész tervezetét kidolgozza az ország főrendeihez intézett híres röpiratában, a *Jámbor Szándékban*, mely azonban csak később, 1790-ben láthatott napvilágot Révai buzgólkodása által. Rendtartásának mintája a francia akadémia; részletei nem tartoznak ide. De igen az a lelkes, majdnem ihlett pillantás, melylyel jelentőségét hangoztatja a nemzet életére. Az országok boldogsága nem a népek sokaságától függ. A sok szegény és sok tudatlan ugyan miféle nemzetet tesz együtt? Szintolyan boldogtalan az a nép, a mely tudatlan, mint a mely szegény. Pedig a melyik tulajdon nyelven nem tanulhat, örök tudatlanságra van kárhoztatva. A tudás nemcsak a lelket világosítja meg, hanem a nemzeti serénységet is fölébreszti. Jóllet és boldogság jár nyomában. Ezt kell meghoznia hozzánk is a tudós társaságnak,

melynek föladata lesz nyelvünk fejlesztése s a tudományoknak magyarul művelése. Most olyan a magyar író, mint az anyátlan méh. «Mint az, úgy ez is futos, széledez mindenfelé, de semmi lépet nem rak, sem mézet nem hord, vagy ha valamit dolgozik s, munkája csupa zürzavar».

Míg azonban az ige testté lehet, addig is csak dolgozzanak anyátlanul a méhek. Írjanak és fordítsanak magyar könyveket: tegyenek annyit, a mennyit lehet, és úgy, a mint lehet. Hassanak a nyelv gazdagítására, művelésére, szépítésére s hirdessék az új ízlés, új tudomány igéit. A külföld nagy költőit és gondolkodóit kövessék s szakítsanak a régi magyar irodalomnak papos és prókátoros szellemével. Bessenyeinek ez elvető ítélete nem tudatlanságból eredt, hanem a kor áramlatából s tanulmányainak irányából. Múlt századi költőink között alig van, ki irodalmunkat úgy ismerte volna, mint ő, Tinóditól kezdve egészen koráig. Gyöngyösire nézve osztozik egész nemzete elragadtatásában s csak megerősíti a gömöri táblabíró költői primátusának százados hagyományát. «Mióta a magyar szó emberi nyelveken forog, a mi izünkig oly poéta benne, mint Gyöngyösi nem volt. Kár, hogy mai időnkbe nem élhet!» Nem éréktelen francziás ízlésére, hogy miben határozza meg Gyöngyösi hatását: édes álmélkodás az és mosolygó öröm. A mik ezeket az érzéseket ébresztik: a nagyság és kecs, a franczia költészet fő ideáljai. Örök emlékezetre tartja érdemesnek Zrínyit, tiszteletre Kohárit, Lázár Jánost és a Hallekeret, sőt Tinódi is sokat ér, «ki a régi magyaroknak nótáját szedte versekbe». Foglalkozik verselésökkel, elítélvén általában «a négyes vers-sarkakat, melyek csak szorongatják s a dolog föláldozására kényszerítik a poétát»; bírálja, hol dicsérve, hol kárhoztatva, kifejezéseiket, épeiket, szabatoságukat és elevenségöket. De szelleme nem semmi rokonságot velök. Esméik nem lelkesítik, tudásuk szűknek tetszik előtte, műveltségök egyoldalúnak és fogyatékosnak, költői céljaik távoliaknak. A romantikus képzelet csodás és mysticus kalandozásai, a dogmaticus fölfogás merevsége, a keresztyén legendának és pogány mythosznak összevegyítése, a harcok melyekben a felekezetestesség oly nagy szerepet játszik: mindez nem érintheti mélyebben amaz új «bölcsességben» elfogúlt lelket, melynek oltárát hazájában is fölláztatni szeretné. Nyelvök, előadásuk módja is, helyenkint való érdemeik daczára, olyan, hogy «tegyük hozzájuk csak a mai magyarságot

is, majd kitetszik a különbség». Faludi és Molnár János is neki csak «becsületes két magyar író», de semmivel sem több. Hát még régi költészetünknek többi maradványai, különösen protestáns-kori irodalmunk végetlen *valás* emlékei: ezek egyenest visszataszítják. A népies nyersség, a fölfogás naivitása, a kifejezés faragatlansága és nehézkessége, a költői lendület hiánya, a vontatottság és komor egyszínűség, mely jellemzi őket, Bessenyeiben csak lenézést kelthet. Mi egyebet a régi népies iratoknak alacsony, olykor piszkos komikuma, az ótestamentomi elbeszélések és párhuzamok kenetes korlátoltsága, a széphistóriák együgyű képzetlensége? Ez *Argirusok*, *Toldi Miklósok*, *Apolloniusok*, *Judit asszonyok*, *Markalfok* nem a mai világnak valók. Tágabb látköre, kényesebb ízlése, egész irodalmi és társaséleti iskolájának hatása visszariad tőlök s kiesúfolja Ferencz deákot, mint valami irodalmi Pontyit, a ki még kedvét találja bennök. Voltaire részeg barbárnak nevezte Shaksperet, nyerségeiért és féktelenségeiért; mit mondjon akkor ő ama régi magyar versírók felől? Miben és hogyan indulhatna utánok? A ki erre intené, azt válaszolja neki: «Kívánhatod-e, hogy egész világ a te elfelejtett és név, hír nélkül élő semmiségedhez szabja dolgait? Micsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és francziákat? *Markalfot*, *Argirust* és az *Álmoskönyvet*, mert a többi magyar könyv mind a szentírás magyarázója vagy lelki dolgok, melyekbe világosság, poétaság nincs». «Ha taláztatna olyan régi szokású Ferencz deák uram, ki azt mondaná: no mi már ez, minek már úgy föltekerni a dolgot? tehát annak felelek: a régi tudatlansághoz szokott, de mégis tudománynyal kényeskedni kívánó együgyűk minden újság ellen zúgolódnak, félvén attól, hogy ki ne fordíttassanak az által kicsiny vagyonkaúkból».

Ilyenek Bessenyei benyomásai és ítéletei, mikor a magyar költészet fejlődésére tekint. Keresvén ebben a szellem és tudomány kiválóbb alkotásait, olyanforma képet ad az egészről, mint Voltaire a történetnek erkölcsi képéről: «A tévedések, balgaságok és szerencsétlenségek sivataga ez, hol helyenként némely erényeket s egy-két boldogabb kort is találunk, melyek úgy tűnnek föl, mint szétszórt emberi lakások a vadonban». E szétszórt jelenségek belső kapcsolatának, még ki nem sorvadt s nemsokára termékenyítővé is lett erejének fölfogására Bessenyei, az elfogúlt irodalmi reformer, nem volt alkalmas.

Mindent annak a nagy ellentétnek szempontjából nézett, melynek tudatára jutott hazája s a külföld műveltségi állása között, s a melyből pályája eszméjét, hevét és kitartását merítette. Ez ellentétnek folytonos érzése, sőt keresése nem segíthette sem méltányos, sem helyes szempontra nemzete régi irodalma irányában. De, mint az általa megindított reform első szempontja, a történeti fejlődés logikája szerint egészen természetes. Kapcsolatban van vele, hogy ha így elfordult a magyar költészet régibb maradványaitól s egészen új eszmékre törekvő, új fölfogású, új hangú irodalmat akart alapítani és meghonosítani: nem lelkesedett a hazai műveltségnek akkori fő alkotó eleme és forrása, a klasszikai irodalom iránt sem. Lucanusból fordított ugyan Marmontel után, de már Vergiliusról, a legünnepeltebb, legolvasottabb s nálunk is legtöbbet fordított és utánzott latin költőről ez a véleménye: «Ha már Virgiliusba szót, nyelvet, természetnek, élő állatoknak lerajzolását nézed, csudálkoznod kell; de mihent mély tudományt bölcseséget keresel benne, mindjárt oda lesz mind csodálkozás, mind dicséret. Az anglus Popénak akar Jungnak száz versébe több bölcsesség van, mint Virgiliusnak ezerbe találtathatik; ott is pedig, hol szentírásból semmit nem szóllanak, hanem csak természetből írnak. De mivel a régiek csodálkozásunk megnyerték, s általok kezdettünk tanulni, tehát már az újakat, ha túl mennek is rajtok, csak alájok szoktuk rendelni».

BEÖTHY ZSOLT.